

УДК 94(477)+372.48

Дояр Л.В.

АКАДЕМІЯ ГІРНИЧИХ НАУК УКРАЇНИ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ (1990-ТІ РР.)

У статті досліджено процес заснування Академії гірничих наук України, розглянуто особливості її функціонування як альтернативної до АН УРСР наукової установи

Ключові слова: з'їзд, академія, президія, відділ, статус

В статье исследован процесс основания Академии горных наук Украины, рассмотрены особенности ее функционирования как альтернативной по отношению к АН УССР научной организации

Ключевые слова: съезд, академия, президиум, отдел, статус

In the article the process of the Academy of Mining Sciences of Ukraine, describes the features its operation as an alternative to the Ukrainian Academy of Sciences Science

Key words: Congress, the Academy, the bureau, department, status

В історичному краєзнавстві Кривого Рогу чимало маловідомих сторінок загальнодержавного значення. Одну із них – процес становлення громадської організації «Академія гірничих наук України» – обрано об'єктом даного дослідження. Зазначена тема є складовою широкого наукового предмету – історії розбудови України на межі ХХІ століття. Масштабність розвідницьких позицій покладає на автора особливу відповідальність у реалізації поставленої мети: дослідити історію заснування альтернативної до тогочасної Академії наук УРСР як державної установи Академії гірничих наук України.

У вітчизняній історіографії поставлена проблема репрезентована загальними працями енциклопедичного [3, 4, 7] та ювілейного [5, 6, 8, 9] характеру, а також матеріалами преси [2, 11]. Спеціальних наукових розвідок з історії АГН України на сьогоднішній день не існує. Першоджерельну базу даного дослідження становлять архівні матеріали Музею історії Криворізького національного університету: до наукового обігу вони вводяться уперше.

Зазначимо, що ідея утворення Академії гірничих наук у Кривому Розі була народжена не спонтанно: вона віддзеркалила перманентний процес боротьби потужного промислового міста за підвищення свого статусу, що тривав не один десяток років поспіль і є актуальним дотепер. Це не були амбіції закомплексованої провінції, це були гідні прагнення, що спиралися на відповідальні проектні розрахунки. Однак, для їх здійснення, як це і буває в історії, потрібні сприятливі умови. Такими стали події в СРСР кінця 1980-х рр., коли напівзруйнована, деморалізована країна остаточно втратила свої тоталітарні потенції і відпустила у вільне плавання не тільки громадські думки,

але й матеріальні активи. В умовах відсутності фінансування гірничої науки (АН УРСР на розвиток досліджень з гірництва у 1990 р. відраховувала усього 2% свого бюджету [2, с. 2]) керівництво Криворізького гірничорудного інституту на чолі з професором В.Ф. Бизовим здійснило рішучий рятівний крок – ініціювало утворення Академії гірничих наук України у Кривому Розі – і одночасно реалізувало давню мрію про підняття статусності міста, виведення його зі становища районного містечка на давно заслужений флагманський рівень.

Зі створенням АГН Кривий Ріг набув статусу академічного міста. Між тим, міська влада, дезорієнтована розвалом державних і партійних структур, демонструвала відверту байдужість: тогочасний віце-президент АГН О.М. Сінчук з боєм писав: «Здавалося б, вперше, більш ніж за 200-літню історію нашого міста, у Кривому Розі створено таке науково-навчально-виробниче об'єднання, яким є Академія гірничих наук України і, напевно, треба було б приділити більше уваги її становленню (хоча б приміщенням, транспортом, тим мінімумом, який необхідний для її роботи), а цього немає... Академія тулиться у кількох маленьких кімнатках... Сьогодні, коли звільняються такі величезні площі партійних органів, які можна і потрібно було б виділити для президії Академії (хоча б тимчасово), представники міської влади говорять: не ставте навіть таких питань... Так, можливо, Академія не потрібна місту?» [11, с. 1].

Заснуванню АГН передувала копітка підготовча праця провідних науковців КГРІ, яка, сама по собі, залишилася за лаштунками офіційних документів. Однак, її результативність, вочевидь, не викликала сумнівів у Комісії Верховної Ради УРСР з питань розвитку базових галузей народного господарства і з питань екології та раціонального природокористування, які 8 грудня 1990 р. [рівно за рік до рішень Біловезької Пущі про руйнацію СРСР, бувають же такі дивні співпадіння (!) – Л.Д.] на своєму засіданні розглянули історичне для нашого регіону питання про утворення АГН УРСР [1, арк. 1]. Результати обговорення цього питання Президія Верховної Ради УРСР довела до відома Ради Міністрів УРСР, направивши на її адресу лист за № 05-9/ 4-1021 [1, арк. 1-5].

В даному документі, зокрема, зазначалося, що видобувні галузі промисловості України складають вагому частку економічного потенціалу республіки та разом зі стрімким розвитком практично усі гірничо-видобувні регіони перетворилися у зони екологічної катастрофи; у той же час немає науково обґрунтованої концепції розвитку видобувної промисловості, незважаючи на те, що проблемами гірничої справи у республіці займаються 80 науково-дослідних інститутів з 8-ми відомств, у яких загалом працює 18 тис. наукових співробітників. У документі підкреслювалося, що Комісії Верховної Ради УРСР вважають за необхідне об'єднати науковий потенціал республіки у одночасному вирішенні питань розвитку гірництва і екологічного захисту навколишнього середовища. Таким об'єднуючим органом, зазначалося у листі, могла б стати Українська гірничо-академія, «тим більше, що на початку її організації не потрібно додаткових коштів із бюджету». Цей історичний для

Кривого Рогу документ підписали члени Президії Верховної Ради УРСР, голови комісій з питань розвитку базових галузей народного господарства і з питань екології та раціонального природокористування В. Євтухов і М. Залудяк [1, арк. 5]. Науковий тандем гірництва і екології у липні 1995 р. був реалізований у Криворізькому технічному університеті, коли з ініціативи професора Ю.Г. Вілкула була заснована кафедра прикладної екології КТУ [8, с. 39].

У матеріалах щодо створення АГН УРСР, які зберігаються у Музеї історії Криворізького національного університету, є лист академіка АН УРСР Г.М. Малахова від 19 грудня 1990 р., надісланий ним до Інституту геологічних наук та особисто члену Президії Верховної Ради УРСР, Голові комісії з питань освіти та науки академіку І.Р. Юхновському [1, арк. 6]. У своєму листі Георгій Михайлович закликав підтримати ідею створення Української гірничої академії наук у Кривому Розі. Незаперечний авторитет метра спрацював: 26-27 лютого 1991 р. у Кривому Розі відбувся Установчий з'їзд гірників України, на якому було прийнято епохальне рішення – утворити у місті Академію гірничих наук. Подія проходила у приміщенні міського театру драми і комедії ім. Т. Шевченка [1, арк. 7].

Засновниками АГН УРСР стали Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, Державний комітет УРСР з вугільної промисловості, Державне виробниче об'єднання «Південруда», Державний комітет УРСР з нагляду за безпекою ведення робіт у промисловості та гірничого нагляду, Міністерство промислових будівельних матеріалів УРСР, Український державний концерн з будівництва, ремонту і утримання автомобільних шляхів, гірничі підприємства, організації і установи України [1, арк. 7]. Робота з'їзду показала, що новостворена Академія буде живим, науково затребуваним, суспільно-корисним організмом. Заслухавши сумну статистику щодо безпеки праці у гірничо-видобувній галузі, де щорічно гине 290 робітників вугільних і 80 гірників рудних копалень, з'їзд доручив АГН УРСР домагатися негайного прийняття Закону про охорону праці в СРСР.

На з'їзді були підняті питання, які раніше науковцями з гірничої справи майже не досліджувалися: утилізація високо мінералізованих шахтних вод, використання криворізької глини для виготовлення покрівельних будівельних матеріалів тощо [2, с. 2].

На з'їзді було обрано керівний склад АГН УРСР, затверджено її структуру, сформульовано мету і завдання. В останніх, як ознака часу, пролунала вимога впроваджувати у гірничі галузі «українську мову і культуру» [1, арк. 48]. Академію очолив ректор КГРІ, професор В.Ф. Бизов. На з'їзді його обрали Президентом АГН. Віце-президентами були обрані доктори технічних наук Г.С. Пиньковський, О.М. Сінчук, К.Н. Ткачук, О.Р. Черненко [2, с. 2]. До складу Президії увійшла 31 особа [1, арк. 42-44, 51-53]. Загалом, у структурі АГН діяло 8 відділів, зокрема, металевих корисних копалин (м. Кривий Ріг); нафти і газу (м. Київ, філії у м. Харків, м. Івано-Франківськ); екології, геології, геодезії і картографії (м. Сімферополь); гірничо-фізичних процесів (м. Київ);

металургії (м. Дніпропетровськ); вугілля, торфу, горючих сланців (м. Київ, м. Донецьк); комплексного використання підземного простору (м. Дніпропетровськ); гірничо-хімічної сировини (м. Львів, філія у м. Кам'янець-Подільський) [1, арк. 46]. Як бачимо, географія АГН охопила усі регіони України, у потужну силу об'єдналися науковці не тільки УРСР, але й сусідніх республік вже агонізуючого Радянського Союзу. Тож Академія гірничих наук стала справжньою і, безумовно, перспективною конкуренткою АН УРСР.

Утворення АГН потребувало юридичного оформлення. За тогочасним законодавством необхідно було зареєструватися у Міністерстві юстиції республіки: підставою для такої реєстрації стала Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 29 вересня 1990 р. «Про порядок реєстрації громадських об'єднань». Після установчого з'їзду гірників Президія АГН УРСР підготувала відповідні документи для проходження процедури отримання «Свідоцтва про реєстрацію статуту громадських об'єднань». Потрібне свідоцтво за № 56, підписане тогочасним міністром юстиції В.Ф. Бойком, АГН УРСР отримала 3 квітня 1991 р. [1, арк. 45]. У документі зазначалося, що повноваження АГН УРСР поширюється на усю територію республіки, її керівний орган Президія розташовується у м. Кривий Ріг, основною метою діяльності є вибір перспектив і формування програм науково-технічного прогресу в галузі гірничої та металургійної промисловості [1, арк. 45].

З утворенням АГН відбулися зміни у функціонуванні КГРІ. У Наказі ректора В.Ф. Бизова за № 148д від 20 червня 1991 р. говорилося, що згідно з «Положенням про новий організаційно-економічний механізм діяльності вузів у нових умовах господарювання» КГРІ стає структурно складовою частиною Академії гірничих наук УРСР, рішення Президії АГН є обов'язковими для КГРІ і мають виконуватися усіма посадовими особами та керівниками структурних підрозділів інституту. Співробітникам АГН дозволялося користуватися приміщеннями, базами відпочинку, обладнанням, транспортними засобами, бібліотечним фондом інституту. Для тимчасового розташування Президії АГН було виділено 3-й поверх інститутського навчального корпусу № 2. На підставі рішення Ради інституту (протокол № 3 за 1991 р.) ректор КГРІ В.Ф. Бизов наказав перевести з інститутського балансу на баланс АГН навчальний корпус № 5, що розташовувався по вул. Островського, 12. Відповідальність за оприлюднення епохального наказу було покладено на тогочасного завідувача канцелярії В.В. Ільченко [1, арк. 47].

У зв'язку із заснуванням АГН передбачалося провести масштабну реформу усієї системи підготовки фахівців гірничої галузі. Було розроблено концепцію безперервного інтегрованого навчання, що знайшла відображення у графічній схемі «Система підготовки фахівців в Українській гірничій академії» [1, арк. 49]. Остання являла собою розгалужену, кілька ступеневу мережу установ і закладів, націлених на навчання і виховання майбутніх гірників. Зокрема, передбачалося, що на базі 8 класів учень вступає на 3-річне профільне гірниче навчання до ліцею, а на базі 11 класів впродовж 2-х років навчається у гірничому коледжі і здобуває кваліфікацію техника. Відповідно, вступ до КГРІ

був двоваріантним: після 11-го класу гірничого ліцею та після 2-го курсу коледжу. Навчання у вузі передбачало традиційні п'ять років, однак, були і інноваційні нюанси: за 3 роки навчання студент отримував кваліфікацію молодшого інженера, провчившись ще 1 рік ставав інженером-бакалавром, а ще через 1 рік навчання здобував фах інженера-магістра. Подальше наукове зростання спеціаліста передбачало навчання в аспірантурі і докторантурі. У розробленій ректоратом КГРІ концепції підготовки гірників були визначені усі можливі на той час напрями призначення фахівця: з кваліфікацією техника можна працювати оператором складних машин і технологій, з кваліфікацією молодшого інженера – керівником дільничної (середньої) ланки, з кваліфікацією бакалавра – керівником служб і відділів підприємств, з кваліфікацією магістра – науковим співробітником, викладачем середніх спеціалізованих навчальних закладів, керівником підприємства. Закінчення аспірантури відкривало шлях для роботи у вузі – викладачем, керівником наукового підрозділу тощо [1, арк. 49].

З вересня 1991-92 навч. р. розпочався новий етап у розбудові Академії гірничих наук. Згідно зі Статутом АГН 3 вересня 1991 р. відбулося засідання оргкомітету. Заслухавши доповідь конкурсної комісії та провівши дебати, оргкомітет обрав дійсних членів та членів-кореспондентів АГН України [10, с. 1-2]. Почесними членами Академії гірничих наук стали академіки АН УРСР Я.М. Белєвцев, В.В. Ржевський, Г.М. Малахов, А.К. Шидловський. Академіками АГН УРСР було обрано 12 осіб: ректора КГРІ, президента АГН УРСР В.Ф. Бизова, завідувача кафедри планування, організації і економіки гірничої промисловості КГРІ Ю.П. Астаф'єва, ректора Вінницького політехнічного інституту Б.І. Мокіна, директора Інституту мінеральних ресурсів Міністерства геології УРСР Ю.М. Брагіна, директора Інституту чорної металургії Міністерства металургії СРСР В.Л. Пилушенка, директора інституту «Дніпрогіпрошахт» Г.С. Пиньковського, директора Науково-дослідного гірничорудного інституту О.Р. Черненка, голову Держкомітету УРСР з металургійної промисловості О.М. Поживанова, начальника Головного управління вищої освіти, члена колегії Мінвузу, професора Київського політехнічного інституту Ю.М. Бугая, завідувача відділом № 15 плазмохімії неорганічних речовин Інституту загальної і неорганічної хімії АН УРСР В.Д. Пархоменка, завідувача кафедри охорони праці і навколишнього середовища Київського політехнічного інституту, віце-президента АГН УРСР К.Н. Ткачука, віце-президента АГН УРСР О.М. Сінчука [10, с. 1].

Членами-кореспондентами АГН УРСР було обрано 34 особи [10, с. 2]. Серед них: заступник міністра металургії СРСР Л.К. Антоненко (м. Москва), керівник відділу фізики гірничих порід фізико-технічного інституту АН УРСР А.Д. Алексєєв (м. Донецьк), завідувач науково-дослідним відділом техніки і технології видобутку нафти, газу і конденсату Гомельського відділу Укргіпрондінафта Ю.А. Балакіров, генеральний директор НВО «Криворіжжрудмаш», директор ДНДПрудмаш Б.Г. Бовдуй (м. Кривий Ріг), генеральний директор Дніпровського металургійного комбінату Ю.М. Борисов

(м. Дніпродзержинськ), начальник НДК КГРІ, вчений секретар АГН УРСР Ю.Г. Вілкул, голова Держкомітету УРСР з геології та використання надр М.М. Гавриленко (м. Київ), директор інституту «Механобрчормет» О.Є. Грицина (м. Кривий Ріг), завідувач кафедри збагачення корисних копалин КГРІ Г.В. Губін, ректор Комунарського гірничометалургійного інституту В.М. Дорофеев, директор ВНДІБТГ В.І. Дорошенко (м. Кривий Ріг), директор по бурінню і комерції ВО «Укргазпром» І.В. Дияк (м. Київ), завідувач лабораторії з проблем відкритої розробки рудних корисних копалин Дніпропетровського гірничого інституту А.Ю. Дриженко, голова постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань розвитку базових галузей промисловості В.І. Євтухов (м. Київ), генеральний директор ПівденГЗК О.К. Єлисеєв (м. Кривий Ріг), генеральний директор об'єднання «Донецьквугілля» В.Г. Ільющенко, проректор з наукової роботи КГРІ І.І. Каварма, генеральний директор СПГО з тампонажних і геолого-розвідувальних робіт «Спецтампонажгеологія» Е.Я. Кипко (м. Київ), головний інженер ВО «Укргазпром» М.П. Ковалко (м. Київ), генеральний директор об'єднання «Олександріявугілля» В.В. Махиня, генеральний директор ПівнічГЗК М.М. Панчошний, проректор з наукової роботи Івано-Франківського інституту нафти і газу Й.В. Перун, завідувач кафедри, декан гірничотехнічного факультету Київського політехнічного інституту О.А. Пирський (м. Київ), генеральний директор комбінату «Запоріжсталь» В.А. Сацький, директор Донецького металургійного заводу, професор Донецького політехнічного інституту В.П. Следнев, ректор Івано-Франківського інституту нафти і газу Б.Г. Тарасов, завідувач кафедри основ електротехніки і електричних машин КГРІ С.Т. Толмачов, завідувач кафедри гірничої механіки КГРІ В.А. Трегубов, управляючий проектнотехнологічним трестом «Оргтехшахтобуд», професор Донецького політехнічного інституту Р.А. Тюркян, завідувач відділу механіки гірничих порід Інституту гірничої механіки АН УРСР Б.М. Усаченко (м. Дніпропетровськ), генеральний директор ДВО рудних і нерудних підприємств Півдня «Південруда» М.Ф. Філіпов (м. Кривий Ріг), декан гірничометалургійного факультету Єреванського політехнічного інституту Г.А. Хачатрян, директор РУ ім. XX партз'їзду В.Р. Чернокур (м. Кривий Ріг), перший заступник голови Комітету вугільної промисловості УРСР С.В. Янко (м. Київ). 31 грудня 1991 р. виконком Криворізької міської Ради народних депутатів зареєстрував Статут АГН [1, арк. 13-28]. Реєстраційний номер 52-76 завірив своїм підписом тогочасний заступник голови міськвиконкому С.В. Неженцев [1, арк. 13].

Гідним акордом епопеї становлення Академії гірничих наук у Кривому Розі стала підготовлена і затверджена Бюро Президії АГН 19 грудня 1991 р. «Державна програма розвитку науково-технічного прогресу гірничовидобувної і металургійної промисловості України на 1992-1995 рр.» [1, арк. 8-12]. Отже, новостворена наукова установа, діючи на засадах громадської організації, почала виконувати поставлені перед нею задачі.

Бібліографічні посилання:

1. Архів Музею історії Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет». – Ф. 2 «Історія КГРІ». – Оп. 2. – Спр. «Матеріали про утворення АГН». – 53 арк.
2. Бухтіяров В. Академія гірничих наук прописується у нашому місті/ Володимир Бухтіяров // Червоний гірник. – 1991. – № 41 (17264). – С. 1-2.
3. Енциклопедія Криворіжжя: 230-річчю з дня заснування Кривого Рогу присвячується. – У 2-х т./ [упоряд. В.П. Бухтіяров]. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – Т. 1. – Кр. Ріг: ЯВВА, 2005. – 704 с.
4. Історична енциклопедія Криворіжжя. У 2-х т./ [упоряд. О.О. Мельник, С.В. Балабанов]. – Кр. Ріг: Видавничий дім, 2007. – Т. 1. – Кр. Ріг: Видавничий дім, 2007. – 604 с.
5. Кафедра подземной разработки месторождений полезных ископаемых: исторические вехи, судьбы, технологии/ [Капленко Ю.П., Логаčov Е.И., Ступник Н.И. и др.]; под ред. Е.И. Логачева. – Кр. Рог: КТУ, 2003. – 208 с.
6. Криворожский горнорудный институт: Краткий исторический очерк (1922-1992) / [Н.И. Боярко, В.Ф. Бызов, Г.И. Ванина и др.]; под ред. В.Ф. Бызова. – М.: Недра, 1992. – 207 с.
7. Криворізький залізорудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд/ [Вілкул Ю.Г., Дояр Л.В., Дядечкін М.І. та ін.]; під ред. Ю.Г. Вілкула. – Кр. Ріг: Видавничий центр КТУ, 2006. – 583 с.
8. Криворізький технічний університет. 85 років/ [Темченко А.Г., Кравець М.Т., Ступнік М.І. та ін.]; під ред. А.Г. Темченка. – Кр. Ріг: Видавничий центр КТУ, 2007. – 140 с.
9. Криворізький технічний університет (короткі нариси)/ [Білецька В.С., Бойко О.В., Горбенко Л.Л. та ін.]; під ред. В.Ф. Бизова. – Кр. Ріг: Мінерал, 2002. – 126 с.
10. Оргкомітет Академії гірничих наук України інформує// Гірничий інженер. – 1991. – № 28 (1320). – С. 1-2.
11. Сінчук О. Триєдине завдання/ Олег Сінчук // Гірничий інженер. – 1991. – № 28 (1320). – С. 1.

Надійшла до редколегії 7.02.2016 р.